

УДК 316.422

Чепак В.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка докторант кафедри галузевої соціології,
кандидат соціологічних наук, доцент

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІОЛОГІЇ ОСВІТИ: РЕТРОСПЕКТИВА І СУЧАСНИЙ ДИСКУРС

У статті розглядається актуальне для сучасного етапу розвитку вітчизняної соціології освіти питання її теоретичних та методологічних засад, які визначають та забезпечують напрями досліджень освіти. Оскільки недостатня розробленість теоретико-методологічних засад значною мірою викликана специфікою становлення даної галузі в радянський період, автор будує своє дослідження на основі аналізу здобутків соціологів освіти в той період та сучасних досліджень.

Ключові слова: теоретико-методологічні засади соціології освіти, об'єкт та предмет соціології освіти, освіта як соціальний інститут, напрями досліджень освіти

Актуальність дослідження теоретико-методологічних засад вітчизняної соціології освіти обумовлена потребою у цілісному науковому осмисленні системи освіти, у визначенні її ролі у процесах соціального розвитку, у виробленні адекватних підходів в освітній політиці. Крім того, в багато чисельних результатах емпіричних досліджень із проблем освіти все більше розмивається теоретична основа, яка саме і дозволяє дати відповідь на основне запитання: що відбувається із українською системою освіти сьогодні і який її подальший розвиток, і перейти від опису стану освіти як об'єкта дослідження до пояснення того, що відбувається з даним об'єктом і його майбутнього стану.

Метою даної статті є розгляд та аналіз доробку та сучасних досліджень теоретико-методологічних засад вітчизняної соціології освіти, що визначають принципи і пріоритети соціологічного вивчення проблем освіти, забезпечують цілісність і послідовність розвитку даної наукової галузі.

Вітчизняні (українські) соціологи та їх російські колеги лише в останні роки усвідомили необхідність осмислення методології вивчення освіти як самостійної сфери життєдіяльності суспільства. Слід зазначити, що слабка розробленість теоретико-методологічних основ соціології освіти зумовлена переважно специфікою становлення даної галузі соціологічного знання в радянський період, що позначений перш за все суттєвим переважанням саме емпіричних досліджень над теоретичними.

Становлення вітчизняної (радянської) соціології освіти як самостійної наукової дисципліни більшість соціологів відносить до 1960-1980-х рр. XX століття. Соціологічні дослідження того часу були орієнтовані на виявлення відповідності між соціально-економічними вимогами до рівня підготовки професійних кадрів і якістю наданої державної освіти, а також на дослідження професійних орієнтацій учнів і студентів та визначення соціальних проблем у сфері освіти. Зокрема, обґрунтування цієї мети соціологічного вивчення освіти представлене у статті Л.Когана «Загальна і фахова освіта як об'єкт соціологічного дослідження» (1969). Згідно Когану, соціологічне вивчення освіти спрямоване на з'ясування співвідношення між наданою навчальними закладами освітою і суспільними потребами [15; с.4-5].

У 1960-1970-і рр. зусиллями вітчизняних соціологів В. Шубкіна, Д. Константиновського, Г. Чередниченка та ін. були проведені широкомасштабні емпіричні дослідження, спрямовані на виявлення ціннісних установок і професійних орієнтацій випускників шкіл, динаміки професійної мобільності і зміни престижності різних професій. Результати досліджень знайшли відображення в монографіях Д.Константиновського, В. Шубкіна «Молодь і освіта», В.Шубкіна «Початок шляху» [17,40]. Вивченню цих же питань були присвячені і монографії визнаних вітчизняних фахівців у сфері соціології освіти - М. Руткевича «Життєві плани молоді» (1965), М. Титми «Вибір професії як соціальна проблема» (1975). Особливе місце в цій когорті належить доробку представників київської школи соціології В.Черноволенка, В.Осовського, В.Паніотто «Престиж професій і проблеми соціально-професійної орієнтації молоді» (1979) [11,35,42]. В цій роботі прослідковується не лише поглиблення наукових розвідок щодо проблеми професійних орієнтацій, розпочате ще в 20-30-х роках в межах педагогічної психології, а й суттєво вдосконалюються теоретичні питання соціології освіти, категоріально-понятійний апарат, методичні особливості. Зокрема, в книзі детально висвітлені окремі аспекти профорієнтації і трудового виховання, з'ясовується природа престижу професій, обґрунтовуються гіпотези щодо диференційованої дії престижу на вибір професії різними групами молоді.

Наприкінці 1970-х рр. виділився такий самостійний напрямок соціологічного дослідження освіти, як вивчення соціальних проблем вищої школи і студентства. До числа великих монографічних

* * Вітчизняною соціологією освіти будемо називати радянський період її становлення і розвитку, а також українську соціологію освіти пострадянської доби (Прим. авт.)

досліджень по цій проблемі прийнято відносити роботи В. Лісовського, О. Дмитрієва «Особистість студента» (1974), С.Іконнікової «Молодь. Соціологічний і соціально-психологічний аналіз» (1974), а також Л. Рубіної «Радянське студентство» (1981), А.Овсянникова «Вища школа в дзеркалі суспільної думки» (1989) [3,14,19,27]. Варто наголосити і на дослідженнях в межах даного напрямку українських соціологів. Мова йде про харківську школу соціології освіти на чолі з О.Якубою та В.Астаховою. В 1975 році О.Якуба опублікувала роботу «Комуністичні ідеали і становлення особистості студента» [43], в якій розглянуто проблеми формування особистості студентської молоді через систему суспільних ідеалів. Особливої уваги заслуговують дослідження соціальної активності студентів, проведені харківськими дослідниками В.Правоторовим, І. Ковальновою, Л.Сокур'янською, під керівництвом О.Якуби, результати яких представлені у таких публікаціях, як «Соціальна активність спеціаліста: джерела і механізми формування (Соціологічний аналіз)» [32], «Соціальна активність молодого спеціаліста»[44].

В 1976 році була опублікована монографія В.Астахової "Радянська інтелігенція і її роль у суспільному прогресі", більша частина якої присвячена проблемам освіти [1]. Під її керівництвом видаються колективні монографії: "Соціальні функції вищої школи" (1984), "Роль вищої школи у підвищенні соціальної активності працівників промислових підприємств" (1988), основною проблематикою яких стає формування інтелектуального потенціалу суспільства на межі століть, шляхи удосконалення системи підготовки спеціалістів в Україні [26].

Глибокі соціально-економічні зміни 1990-х рр. послугували додатковим стимулом для розширення бази емпіричних досліджень освіти як російськими, так і українськими соціологами. У фокусі уваги виявилися питання соціальних проблем у сфері освіти, ролі освіти у процесах соціальної мобільності і соціокультурного відтворення, трансформації функцій інституту освіти, освітньої стратифікації.[3,16,28].

Зусиллями В.Добриніна, Д.Константиновського, Т.Кухтевич, В.Лісовського, В.Собкіна подальший розвиток одержав такий напрямок соціології освіти як вивчення динаміки ціннісних установок і професійних орієнтацій молоді. Цим проблемам присвячені монографії В.Лісовського «Радянське студентство: соціологічні нариси» (1990), В.Добриніної і Т. Кухтевич «Студентство 90-х: нові тенденції і старі традиції» (1993), а також В.Собкіна «Життєві цінності і відношення до освіти: кроскультурний аналіз» (1994), Д.Константиновського «Молодь 90-х: Самовизначення в новій реальності» (2000) [10, 16, 20, 28]. Проблематика ціннісних орієнтацій молоді, зокрема студентства, активно досліджується і українськими соціологами. Так, серед робіт останніх років особливо виділимо монографію Л.Сокур'янської «Студентство на шляху до іншого суспільства: ціннісний дискурс переходу» [31].

На межі 1990-2000-х рр. у вітчизняній соціологічній дискусії чітко входить принципово нова тема - теоретико-методологічне осмислення великого емпіричного матеріалу, зібраного попередніми поколіннями соціологів. У зв'язку з обговоренням цієї теми і було поставлене питання про теоретико-методологічні основи соціологічного дослідження системи освіти. Широка дискусія по цій проблемі розгорнулася на сторінках профільних журналів [Див. напр.33].

У рамках даної дискусії було встановлено, що соціологічні дослідження освіти аж до останнього часу мали переважно емпіричний характер і відрізнялися значною тематичною розмаїтістю. Внаслідок цього соціологія освіти постає як порівняно слабо інтегрована галузь соціологічного знання, не відокремлена від інших соціогуманітарних дисциплін, що вивчають освіту, і від суміжних соціологічних галузей, таких як соціологія знання, соціологія молоді, соціологія професій [25,39]. Разом з тим виявляється і велика лакуна в теоретико-методологічній концептуалізації, спрямованій на систематизацію і узагальнення соціологічного знання про освіту, виявлення специфіки власне соціологічного підходу до освіти [30,39].

Зокрема, дослідники відзначають, що в соціології освіти радянського і пострадянського періоду дотепер не одержало однозначного вирішення питання про об'єкт і предмет даної галузі соціологічного знання, недостатньо чітко визначений зміст основних понять. Поряд з обговоренням таких питань, як об'єкт і предметна область соціології освіти, соціологи звертаються також до проблеми визначення теоретико-методологічних підходів, адекватних для дослідження освіти як окремої сфери життєдіяльності суспільства. І тут варто підкреслити, що розгляд цієї актуальної проблеми здійснюється винятково в рамках навчальної і навчально-методичної літератури із соціології освіти або у відповідних наукових статтях. Питання про теоретико-методологічні основи вивчення освіти як підсистеми суспільства ще не стало предметом ґрунтовних монографічних досліджень.

Окремим напрямком досліджень соціологів освіти в даний час виступає вивчення зарубіжних соціологічних концепцій освіти. Хотілося б зазначити, що і в радянський період, попри обмеження доступу до іноземних джерел та ідеологічні перепони, робились спроби розглянути і проаналізувати досягнення європейських і американських соціологів освіти. Прикладом є робота українського соціолога І.Гавриленка «Відчуження особистості засобами освіти і виховання», в якій автор на основі досліджень Б.Берстайна, П.Бурд'є, Дж.Коулмена, Дж.Дьюї, Е.Дюркгейма та ін. розглядає ключові питання соціології освіти, зокрема, роль освіти у відтворенні соціальних відносин, освітня стратифікація, процеси соціалізації, соціальні функції освіти, тенденції розвитку освіти [5]. Низка робіт, які підготовлені останніми роками в Росії (включаючи і хрестоматію [34]), знаменують собою лише початковий етап в освоєнні накопичених зарубіжною соціологією освіти результатів. Здебільшого вони

не містять виклади власне соціологічних концепцій освіти на основі аналізу першоджерела, а фактично відтворюють, представлені в зарубіжній реферативній літературі характеристики й оцінки окремих теоретико-методологічних підходів. Разом з тим автори вітчизняних оглядових робіт не висувують завдання виявити ідейно-теоретичну наступність між класичними і сучасними концепціями освіти, не проводять їх виразну класифікацію на теоретико-методологічних підставах.

Необхідно також підкреслити, що вивчення зарубіжних концепцій здійснюється поза всяким зв'язком зі спробами вирішення теоретико-методологічних завдань, актуальних для вітчизняної соціології освіти. При розгляді питання про ті або інші підходи до дослідження освіти більшість соціологів звертається саме до позицій, що затвердилися ще в радянській літературі.

Перші кроки, спрямовані на виявлення специфіки власне соціологічного підходу до дослідження освіти, позначення об'єкта і предметної області соціології освіти як самостійної галузі соціологічного знання, були розпочаті радянськими соціологами 1970-1980-і рр. Як ми уже зазначали, найбільш раннє трактування об'єкта і предмета соціології освіти було запропоноване Л.Коганом. На його думку, об'єктом соціологічного дослідження виступають навчальні заклади різного рівня. До предметної області соціології освіти входить вивчення відповідності між наданою навчальними закладами освітою і суспільними потребами [15]. Дещо відмінне визначення предмета дослідження було сформульовано В.Турченком в роботі «Науково-технічна революція і революція в освіті». Згідно з Турченком, предметом соціології освіти виступає вивчення взаємозв'язку між освітою, наукою і виробництвом [36; с.11].

Надалі, запропоновані Коганом і Турченком визначення предметної області даної галузі соціологічного знання піддалися критичному аналізу в роботах Ф.Філіпова, автора першого в СРСР навчального посібника із соціології освіти. І тут слід зазначити, що саме в роботах Філіпова послідовно проводилася теза про те, що соціологія освіти не є лише напрямком емпіричних досліджень, але і має чіткі теоретико-методологічні основи [37; с.64].

У навчальному посібнику «Соціологія освіти» Філіпов показує, що соціологічне дослідження освіти не обмежується вивченням зв'язку між освітою, наукою і виробництвом. Він висуває власне визначення об'єкта і предмета даної галузі соціологічного знання. При розробці цього визначення соціолог безпосередньо апелював до концепції освіти класиків історичного матеріалізму К.Маркса і Ф.Енгельса, у якій освіта тлумачиться не тільки як механізм відтворення соціально-економічної формації, але і як інструмент неконфліктної зміни соціальної структури суспільства. Саме ця теза Маркса і Енгельса дозволила Філіпову визначити предмет соціології освіти як виявлення взаємозв'язку між системою освіти і соціальною структурою суспільства [37; с.23]. Зазначимо, що надалі в межах запропонованого Філіповим напрямку вивчення освіти були підготовлені монографії «Вища школа як фактор зміни соціальної структури розвиненого соціалістичного суспільства» за редакцією М.Руткевича і Ф.Філіпова, а також «Школа і соціальний розвиток суспільства» [4, 38].

Варто також підкреслити, що саме в навчальному посібнику Філіпова було уперше запропоноване соціологічне визначення освіти як соціального інституту [37; с.23]. Однак поняття соціального інституту вживалося ним суто операційно, без розкриття його змісту і вказівки на той теоретико-методологічний підхід, у межах якого воно використовувалось. Незважаючи на це, запропоноване тлумачення освіти як соціального інституту поширилось у вітчизняній соціологічній літературі і відтворюється практично у всіх сучасних навчальних посібниках із соціології освіти чи соціології, де однією з тем є соціологічне вивчення освіти.

У 1990-2000-х рр. навчальні посібники з даної дисципліни були розроблені багатьма російськими і українськими соціологами: Астаховою В., Гавриленком І., Зборовським Г., Лукашевичем М., Нечаєвим В., Осиповим О., Скідіним О., В.Собкіним та ін. [6, 12, 13, 18, 21, 23, 24, 29]. Їх написання значною мірою було пов'язане із потребою початково-методичного забезпечення викладання дисципліни «соціологія освіти» у ВНЗ. Саме автори цих навчальних посібників зробили спробу визначити об'єкт і предметну область соціології освіти суттєво розширивши межі існуючих тлумачень, виявити теоретико-методологічні підходи до дослідження системи освіти.

Більшість перерахованих авторів поділяють висунуте Філіповим визначення освіти як соціального інституту, що виконує низку суспільно значимих функцій. Філіпов був визнаний сучасними соціологами основоположником інституціонального підходу у дослідженнях освіти [13]. Розгорнута аргументація на користь «інституціонального підходу» представлена в роботах, зокрема, Г.Зборовського. На думку соціолога, інституціональний підхід дає можливість вивчати функціональну взаємодію між інститутом освіти і іншими соціальними інститутами, виявляти його історичну динаміку, а також досліджувати взаємодії між соціальними групами в сфері освіти [12;13; с.133]. Інституціональний підхід представлено також у конспекті лекцій «Соціологія освіти» українських соціологів М.Лукашевича і В.Солодкова [21].

У соціологічній літературі «інституціональний підхід» у вивченні освіти протиставляється «системному», спрямованому, на думку дослідників, на вивчення внутрішньої структури освіти, його підсистем [13; с.133-134]. При цьому освіта визначається як соціальна система, що складається з декількох підсистем: дошкільної, шкільної, професійної освіти. Одним із прихильників системного підходу виступає О.Осипов. Виступаючи з критикою звуженого, на його думку, розуміння «системи освіти» як сукупності освітніх організацій, Осипов висуває власне трактування структури системи

освіти. У його концепції структурними компонентами освіти як соціальної системи виступають функціональні підсистеми, формально-організаційна структура, функціональні сфери, соціально-освітні спільноти, змістовно-ціннісна структура, освітні технології. При цьому кожний з названих структурних компонентів також є складно структурованою системою [24; с.184-194].

Альтернативу «інституціональному» і «системному» підходам складає розроблений В.Нечаєвим соціокомунікативний підхід. Теоретичною основою запропонованого ним підходу виступає концепція соціокоду - механізму трансляції інформації, - висунута радянським дослідником М. Петровим. Основні складові цього підходу поки лише в загальних рисах позначені у навчальних посібниках і ряді статей, підготовлених Нечаєвим [9,22,23]. Принципова відмінність цього підходу від розглянутих вище полягає в тому, що у межах соціокомунікативного підходу стає можливим не тільки дослідження сучасного стану освіти, але й аналіз її соціокультурної динаміки, вивчення її поетапного виділення і утвердження як самостійного інституту [23].

Однак, серед опублікованих робіт аналіз соціокультурної динаміки освіти переважно обмежується вивченням історичних типів навчання і процесом виділення організаційного рівня освіти - школи, також визначеної Нечаєвим як соціальний інститут [22, 23].

Слід особливо зазначити, що серед російських соціологів саме В.Нечаєв вказує на необхідність вивчення процесу соціокультурної динаміки освіти. Подібну точку зору представлено українськими авторами навчального посібника „Соціологія освіти” І.Гавриленком та О.Скідним, які зазначають, що „соціологія досліджує освіту як структурно і функційно різноманітне соціальне утворення: педагогічні відносини, соціогрупову структуру, соціальну організацію, соціальний інститут і соціальну систему. Одночасно вона вивчає співучасть школи в соціальних процесах і розвитку” [6;с.59]. На думку В.Городяненка „специфіка соціологічного підходу до освіти починається не з предмета, а з об'єкта, а саме не з виокремлення якоїсь конкретної сторони об'єкта як предмета, а з того, що соціологію цікавить. Мабуть – сутність і структура освіти, її взаємовідносини з іншими підсистемами суспільства і суспільством в цілому. В такому розумінні соціологія освіти виконує методологічну функцію по відношенню до тих галузей гуманітарного знання, де освіта також виступає як об'єкт, наприклад по відношенню до педагогіки, педагогічної психології, освітнього менеджменту”[7].

Більшість дослідників концентрує свою увагу на аналізі різних аспектів функціонування освіти у сучасному суспільстві. Проблема відокремлення освіти в окрему сферу життєдіяльності суспільства залишається практично поза увагою соціологів. Однією з робіт, де ці питання розглядаються досить ґрунтовно є монографія В.Дмитриєнка і Н.Люрья «Освіта як соціальний інститут. Тенденції і перспективи розвитку»[8]. Використовуючи історичний і системно-діяльнісний підходи, соціологи на основі аналізу європейського історико-культурного матеріалу здійснюють дослідження освіти як соціального інституту, виявляють соціокультурні умови виділення освіти у відносно самостійну сферу життєдіяльності суспільства, позначають етапи її поступового відокремлення. Слід зазначити, що автори даної роботи не ставили перед собою завдання розробки єдиної аналітичної схеми для дослідження процесу соціокультурної еволюції освіти, стосовно до різного історико-культурного матеріалу. Не апелюючи безпосередньо до історико-матеріалістичної концепції освіти, Дмитриєнко і Люрья у своїй монографії фактично відтворюють логіку аналізу процесу диференціації освіти, що виявляється в роботах Маркса і Енгельса. При цьому вони використовують неспецифічний для історичного матеріалізму поняттєво-термінологічний апарат, як наприклад, поняття соціальний інститут.

Окремо варто підкреслити, що в роботах усіх розглянутих нами авторів такі основні соціологічні поняття як соціальний інститут, соціальна система вживаються суто „технічно”. Їх зміст або не розкривається дослідниками зовсім, або одержує різні трактування. Так, наприклад, освіта як соціальний інститут визначається як «сукупність історично сформованих і закріплених, стійких видів соціальних взаємодій, що самовідновлюються» або як «стійка форма організації громадського життя і діяльності людей, що включає в себе сукупність осіб і установ» [12,13]. В окремих дослідженнях освіта визначається як «підсистема суспільства в ролі соціального інституту» або як «соціальне явище, як соціальна система, нарешті, як соціальний інститут» [13, 18]. Термін соціальна система трактується винятково як організація. Цілком очевидно, що при таких визначеннях освіти як соціального інституту або як системи, що розуміється як система організацій, відбувається змішування мікро- мезо і макрорівнів дослідження освіти - як інтеракції, організації і як суспільної підсистеми.

Розмитість визначення поняття соціальний інститут має своїм наслідком і те, що у вітчизняній літературі соціальним інститутом позначається не тільки освіта як відносно самостійна сфера життєдіяльності суспільства. Так, як окремі соціальні інститути, дослідники називають «інститут вищої освіти», «інститут освіти дорослих». Результатом цього виступає подальша диференціація соціології освіти - виділення в її межах таких субдисциплін, як «соціологія вищої школи», «соціологія освіти для дорослих», «соціологія самоосвіти» [2, 41]. Методологічне питання про співвідношення предметних областей соціології освіти і цих субдисциплін залишається, проте, поза розглядом дослідників.

Висновки. У цілому варто констатувати, що висунуті сучасними соціологами освіти «інституціональний», «системний», «соціокомунікативний» підходи знаходяться лише на початкових етапах свого формування. Необхідно також відзначити, що теоретико-методологічний інструментарій західної соціології освіти дотепер ще недостатньо проаналізований і використаний українськими і

російськими соціологами. Виходячи з вищесказаного можна стверджувати, що проблема виявлення теоретико-методологічних основ соціологічного дослідження освіти як самостійної суспільної підсистеми потребує своєї подальшої глибокої розробки.

Література 1. Астахова В.И. Советская интеллигенция и ее роль в общественном прогрессе: [Монография] / В. И. Астахова. – Х.: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1976. – 156 с.; **2.** Бакіров В.С. Сучасна вища освіта як предмет соціологічної рефлексії / В.С.Бакіров // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”, 2010. – №881. – С.31 – 36.; **3.** Высшая школа в зеркале общественного мнения [Текст] / Отв. ред. А.А.Овсянников. -М.: Высшая школа, 1989. – 352 с.; **4.** Высшая школа как фактор изменения социальной структуры развитого социалистического общества [Текст] / Отв. ред. М.Н. Руткевич и Ф.Р. Филиппов.- М.: Наука, 1978.; **5.** Гавриленко И.Н. Отчуждение личности при капитализме средствами образования и воспитания [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/gavri01/index.htm>; **6.** Гавриленко І.М Соціологія освіти [Текст]: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів /І.М. Гавриленко, О.Л. Скідін - Київ – Запоріжжя: ЕТТА-ПРЕС, 1998.– 392 с.; **7.** Городяненко В.Г. Социология образования в зеркале историографического знания / В.Г. Городяненко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2001. – С. 444-452.; **8.** Дмитриенко В.А. Образование как социальный институт [Текст] / В.А.Дмитриенко, Н.А.Люрья -Красноярск: Изд-во Красноярского гос.ун-та, 1989. – 184 с.; **9.** Добренев В.И. Общество и образование [Текст] / В.И.Добренев, В.Я.Нечаев - М.: «Инфра-М», 2003.; **10.** Добрынина В. И. Студенчество 90-х: Новые тенденции и старые традиции [Текст] / В.И.Добрынина, Т.Н.Кухтевич - М.: НИИВО, 1993.; **11.** Жизненные планы молодежи [Текст] / Под ред. М.Н.Руткевича. – Свердловск: Изд-во Свердловского гос.ун-та, 1965; **12.** Зборовский Г.Е. Социология образования: В 2 ч. Ч. 2: Социология профессионального образования [Текст]: учебное пособие / Г.Е.Зборовский - Екатеринбург, 1994.-188 с.; **13.** Зборовский Г.Е. Социология образования [Текст]: учебное пособие / Г.Е.Зборовский, Е.А.Шуклина – М.: Гардарики, 2005 г. - 384 стр.; **14.** Иконникова С.Н. Молодёжь: социологический и социально-психологический анализ [Текст] / С.Н. Иконникова. - Л., 1974. - 285 с; **15.** Коган, Л.Н. Общее и специальное образование как объект социологического исследования [Текст] / Л.Н.Коган // Проблемы общего образования трудящихся промышленных предприятий Урала. – Свердловск, 1969.; **16.** Константиновский Д.Л. Молодежь 90-х: самоопределение в новой реальности [Текст] / Д.Л.Константиновский - Москва: ЦСО РАО, 2000. – 317 с.; **17.** Константиновский Д.Л., Шубкин В.Н.Молодежь и образование [Текст] /Д.Л. Константиновский, В.Н.Шубкин – М.: Наука, 1977; **18.** Курс лекций по социологии образования [Текст]:Учеб. пособие для вузов / [Л.А. Белова, М.В. Бирюкова, Т.А. Удовицкая и др.]; Под общ. ред. В.И. Астаховой; Нар. укр. акад. - Х.: Изд-во НУА, 2003. - 423 с.; **19.** Лисовский, В.Т. Личность студента [Текст] / В.Т. Лисовский, А.В. Дмитриев – Л.: ЛГУ, 1974. – 294 с.; **20.** Лисовский В.Т. Советское студенчество. Социологические очерки [Текст] / В.Т. Лисовский – М., 1990.; **21.** Лукашевич Н.П., Солодков В.Т. Социология образования [Текст]: Конспект лекций / Н.П.Лукашевич, В.Т.Солодков - К.: МАУП, 1997. - 224 с.; **22.** Нечаев В.Я. Новые подходы к социологии образования [Текст] / В.Я.Нечаев // Социология образования перед новыми проблемами / Под ред. Тощенко Ж.Т., Курхмалев А.Е., Поздняков Н.К. М. – Омск, 2003.; **23.** Нечаев В.Я. Социология образования [Текст] / В.Я.Нечаев - М.: Изд-во МГУ, 1992.; **24.** Осипов А. М. Социология образования: Очерки теории [Текст] / А.М.Осипов - Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 456 с.; **25.** Осипов А.М. Проблемы российской социологии образования / А.М.Осипов, В.В. Тумалев // Социология. – 2004. - № 3-4.; **26.** Роль высшей школы в повышении социальной активности тружеников промышленных предприятий: [Монография] / В. И. Астахова, Н. Ф. Осипова, Н. И. Карпова и др.]. – Х.: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1988. – 228 с.; **27.** Рубина Л.Я. Советское студенчество: Социологический очерк [Текст] / Л.Я.Рубина - М., Мысль, 1981. - 207с.; **28.** Собкин В.С. Жизненные ценности и отношение к образованию: кросскультурный анализ, Москва-Амстердам: (По материалам социол. опроса учителей, учащихся и родителей) [Текст] / В.С.Собкин, П.С.Писарский - М.: Центр социол. образования РАО, 1994.- 151 с.; **29.** Собкин В.С. (ред.) Социология образования: Беседы, технологии, методы. Труды по социологии образования. Т.ХІ. Вып.ХVІІІ [Текст] / Под ред. В.С.Собкина. - М.: Центр социологии образования РАО, 2006. - 223с.; **30.** Современная социология образования [Текст] : учеб. пособие; отв. ред. А.М. Осипов, В.В. Тумалев. – Ростов н/Д., 2005. – 320 с.; **31.** Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода [Монография] / Л.Г.Сокурская - Х.: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. - 576 с.; **32.** Социальная активность специалиста: истоки и механизм формирования.(Социологический анализ) [Текст] / Отв. ред. Е.А.Якуба. – Х.: Вища школа, 1983. – 216 с.; **33.** Социология образования перед новыми вызовами („круглый стол“) // Социологические исследования. – 2000. - № 6.; **34.** Социология образования [Текст]: Хрестоматия /Сост. Р.Н.Абрамов. - М.: Высшая школа экономики, 2008.; **35.** Титма М.Х. Выбор профессии как социальная проблема (на материалах конкретных социологических исследованиях) [Текст] / М.Х.Титма - М.: Наука, 1975. – 225 с.; **36.** Турченко В. Н. Научно-техническая революция и революция в образовании [Текст] / В. Н. Турченко. – М.: Политиздат,

1973.- 129 с.; 37. Филиппов, Ф.Р. Социология образования [Текст]: учебное пособие / Ф.Р.Филиппов - М.: Наука, 1980. – 199 с.; 38. Филиппов Ф.Р. Школа и социальное развитие общества [Текст] / Ф.Р.Филиппов - М.: Педагогика, 1990.- 133 с.; 39. Шаронова, С.А. Универсальные константы института образования – механизм воспроизводства общества [Текст]: монограф. / С.А. Шаронова. – М., 2004. – 357 с.; 40. Шубкин В.Н. Начало пути (проблемы молодежи в зеркале социологии и литературы) [Текст] / В.Н.Шубкин - М.: Молодая гвардия, 1979. – 224 с.; 41. Шуклина Е.А. Самообразование как отрасль социологического знания [Текст] / Е.А.Шуклина // Социологические исследования. – 1999. - №4. – С.87-94; 42. Черноволенко, В.Ф. Престиж профессий и проблемы социально-профессиональной ориентации молодежи (опыт социологического исследования) [Текст] / В. Ф. Черноволенко, В.А. Оссовский, В.И. Паниотто – К.: Наукова думка, 1979. – 216 с. ; 43. Якуба Е.А. Коммунистические идеалы и становление личности студента [Текст] / Е.А.Якуба – Х.: Изд-во Харьков.ун-та, 1977. – 200 с.; 44. Якуба Е.А. Социальная активность молодого специалиста [Текст] / Е.А.Якуба – Х.: Вища школа, 1983. – 70 с.

УДК 316.334

Норкіна О. Ф.

Київський університет імені Тараса Шевченка, к.пед.наук, науковий співробітник

ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ СВІТОВОЇ СИСТЕМИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

В статті розглядається вплив процесів глобалізації на процеси формування та реального утвердження світової системи університетської освіти.

Ключові слова: освіта, університетська освіта, глобалізація, глобалізація освіти, соціальна трансформація.

Актуальність дослідження. Україна знаходиться на етапі докорінних змін соціально-економічних відносин в організації життєдіяльності країни. Основні інституції країни мусять відповідати цим змінам, сприяти трансформаційним процесам, адаптуватися. Серед них університетська освіта є особливою, оскільки впливає не стільки на соціально-економічні процеси перетворення сьогодення, а передусім впливає та забезпечує майбуття. Дослідження проблеми розвитку університетської системи освіти в сучасних умовах має пріоритетне значення, відноситься до фундаментальних основ у забезпеченні розвитку соціально-економічної системи суспільства. Університетська освіта забезпечує майбутнє країни шляхом формування нового покоління професіоналів або, іншими словами, виробляє високоякісний людський (освіта, здоров'я) та соціальний (культура, загальні цінності, сильне громадянське суспільство) капітал [1, с. 17]. Власне, саме людський капітал і є основним ресурсом, який здатний забезпечити розвиток країни у постіндустріальну, інформаційну епоху.

Мета статті – дослідити вплив процесів глобалізації на процеси формування світової системи університетської освіти.

Міжнародний аналітичний огляд щодо стратегії розвитку освіти на порозі ХХІ століття, проведений В.К. Федорченком, свідчить, що “нові “цивілізаційні виклики” закономірно приводять більшість країн до “освітнього буму”, до хвилі глибоких реформ у системі освіти, що спостерігається в таких країнах, як США, Великобританія, Китай, країни Східної Європи, Південно-Східної Азії, Південної Америки”. Ми поділяємо висновок вченого, що “освіта як одне з основних прав людини є ключем до стійкого розвитку, миру і стабільності як у самих державах, так і у відносинах між ними, і у зв'язку з цим є необхідним засобом ефективної участі в житті суспільства та в економіці ХХІ століття, які охоплені прискореною глобалізацією” [2, с. 206].

Глобальні процеси, які охоплюють цивілізацію, найвиразніше ілюструє глобальний бум засобів зв'язку. Преса, радіо, телебачення, система Інтернет як основні компоненти мас-медіа не перестають зростати, але дуже різними темпами [3, с. 12-13]. Найвідоміший з глобальних процесів – феномен Інтернету – як альтернативна форма отримання інформації, здобуття та поширення знань, взаємообміну виступає підґрунтям нової форми організації навчального процесу, найбільш активно впроваджується в країнах з високим рівнем прибутків. Розробка нових освітніх технологій сприятиме підвищенню освітнього рівня та поширенню знань, зумовлює докорінні зміни систем освіти у всьому світі. Дослідженню процесів “технологізації освіти як історичної неперервності” розвитку освіти в Україні присвячена праця С.О. Сисоєвої [4], а сучасним освітнім технологіям – О.М. Пехоти [5].

В сучасних умовах найбільш виразно проявляються дві полярні тенденції можливих шляхів розвитку цивілізації [6, с. 510-511]. Перший шлях має назву “глобалізація інформатизації”, який висвітлює позицію найбільш розвинених країн світу, перш за все так званої “сімки”, – зберегти розподіл всіх країн на три світи, відповідно до існуючого рівня розвитку. Першу групу країн утворюють держави з найвищою інформаційною фазою розвитку як постіндустріальною. Це світова еліта, яка